

ВІРОПОВЧАЛЬНІ ВИЯВИ РЕЛІГІЙНИХ І ДУХОВНИХ РУХІВ

УДК 929:82-6 Т. Цеклер(477.83/.86)

DOI <https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.97.05>

Юрій Клоновський

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ТЕОДОРА ЦЕКЛЕРА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬО-ОПІКУНСЬКОЇ ТА ДУШПАСТИРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛИЧИНІ

У статті розглядається епістолярна спадщина Теодора Цеклера як важливе історико-педагогічне джерело для дослідження його освітньо-опікунської та пастирської діяльності в Галичині. Звертається увага на змістову спрямованість листів, їхню джерельну цінність для вивчення соціально-культурного контексту доби, а також на педагогічні концепти, які Цеклер формулював у листуванні з колегами, духовенством, освітянами та родичами. Особливу увагу приділено методам організації шкільництва, проблемам сирітства, вихованню в дусі християнської етики, які розкриваються через його особисту кореспонденцію.

Ключові слова: Теодор Цеклер, Галичина, листи, шкільництво, освіта, виховання, пастирська діяльність, етика.

Yuriy Klonovsky

THE EPISTOLARY HERITAGE OF THEODOR ZÖCKLER AS A SOURCE FOR THE STUDY OF EDUCATIONAL, TUTELARY AND PASTORAL ACTIVITIES IN GALICIA

The article examines the epistolary heritage of Theodor Zöckler as an important historical and pedagogical source for the study of his educational, tutelary, and pastoral activities in Galicia. Attention is drawn to the content of the letters, their source value for studying the socio-cultural context of the era, as well as to the pedagogical concepts that Zöckler formulated in his correspondence with colleagues, clergy, educators, and relatives. Particular attention is paid to the methods of organizing schooling, the problems of orphanhood, and education in the spirit of Christian ethics, which are revealed through his personal correspondence.

Keywords: Theodor Zöckler, Galicia, letters, schooling, education, upbringing, pastoral activity, ethics.

Актуальність проблеми. У новітній українській гуманітаристиці спостерігається зростаючий інтерес до особистісного виміру історичних процесів, що зумовлює потребу в глибокому релігійно-навчому аналізі епістолярної спадщини видатних діячів. Однією з малодосліджених, але надзвичайно цінних фігур в історії освіти, духовного життя та соціального служіння Галичини є Теодор Цеклер (1867–1949) – євангельський пастир, педагог, єпископ, доктор богослов'я, громадський діяч. Його епістолярна спадщина виступає важливим джерелом до вивчення як інтелектуальної біографії самого діяча, так і соціокультурного, освітнього та релігійного контексту регіону.

У листуванні Цеклера, що охоплює понад п'ять десятиліть, відображено ключові аспекти його діяльності як організатора протестантської шкільної системи, душпастиря численних громад,

популяризатора християнської етики, релігійного просвітника та захисника знедолених. У часи суспільних потрясінь – Першої світової війни, радянської окупації, еміграції – листи Цеклера зберігають не лише духовну глибину, а й практичну спрямованість, засвідчуючи його постійну турботу про виховання молоді, допомогу бідним, моральне оновлення суспільства.

Попри це, епістолярій Теодора Цеклера досі залишається маловідомим і фрагментарно опрацьованим у науковій літературі, що й зумовлює потребу в ґрунтовному історико-педагогічному дослідженні.

Аналіз публікацій з проблеми. Вивчення педагогічної та духовної спадщини євангельських діячів Галичини довгий час залишалося на маргінесі української гуманітаристики. Протестантські діячі рідко потрапляли у фокус уваги науковців, що було зумовлено ідеологічними заборонами радянського періоду

та конфесійною маргіналізацією. Лише починаючи з 1990-х років спостерігається зростання інтересу до історії протестантизму в Україні, у тому числі до педагогічної думки його представників.

Постать Теодора Цеклера (1867–1949) досі не дістала належної наукової оцінки. Існує низка фрагментарних згадок про нього в контексті історії німецької спільноти в Галичині, зокрема в працях І. Родескау-Ридель (I. Röskau-Rydel), А. Алабрудзінська (E. Alabrydzińska), К. Бекх (K. Boeckh), В. Гастпар (W. Gastpar), С. Грелевський (S. Grelewski), А. Келлер (A. Keller), Г. Кох (H. Koch). У публікаціях церковних істориків та теологів, як-от Е. Мюллер (E. Müller), В. Лемпп (W. Lempp), А. Які (A. Jaki), Цеклер постає як пастир і душпастирський лідер, однак аналіз його освітньої діяльності залишається другорядним.

Але ці науковці не вивчали епістолярну спадщину великого пастиря та педагога, а вона, на нашу думку, дає можливість висвітлити невивчені раніше аспекти освітньої діяльності Теодора Цеклера. На сьогодні епістолярна спадщина зберігається в архіві бібліотеки Мартіна-Опіца (Німеччина).

Метою статті є комплексний аналіз епістолярної спадщини Теодора Цеклера як джерела до вивчення його освітньо-опікунської та пастирської діяльності в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших постатей серед німців-євангелістів у Галичині є пастор д-р Теодор Цеклер родом із Грайфсвальду. З 1890 по 1893 рік з тривалими перервами він спочатку був місіонером серед єврейського населення, а потім став душпастирем євангельської громади в місті Станиславів (суч. місто Івано-Франківськ), Східна Галичина. Тут він й оселився після одруження з Ліллі Бреденкамп у 1893 році. Статки, отримані у шлюбі від дружини, з 1896 року використовувалися для створення соціальних закладів за зразком закладів Бодельшвінга, будівлі яких були розташовані в Княгинин-колонії, де проживала більшість євангельських парафіян. Спадщина, отримана пізніше, дала змогу облаштувати вже придбані будинки відповідно до потреб закладів, купити додаткові будинки та відремонтувати євангельську церкву. В євангельському будинку пастора в місті Станиславів подружжя провело майже п'ять десятиліть, аж до переселення німців наприкінці грудня 1939 року. У Станиславові народилися їхні діти, які пізніше суттєво підтримували своїх батьків у їхній діяльності. У наступні роки заклади у Станиславові стали «церковним освітнім центром євангелістів у Галичині».¹

Епістолярна спадщина як жанрово оформлений вид джерела в історико-педагогічних дослідженнях займає проміжну позицію між офіційними документами й особистими свідченнями. Листи – це тексти, створені в конкретному соціокультурному контексті, які містять як індивідуальну позицію автора, так і відображення суспільних реалій. Тому їх значення для відтворення педагогічної думки та практики є надзвичайно високим.

У європейській традиції листування довгий час було формою не лише особистого, а й публічного дискурсу. Зокрема, у середовищах інтелігенції, духовенства й освітян листи виконували функцію обміну ідеями, формулювання педагогічних, моральних і соціальних поглядів. Саме тому епістолярій може розглядатися як унікальне джерело реконструкції педагогічного середовища певної епохи.

На сьогодні встановлено, що значна частина листів Теодора Цеклера зберігається у фондах, а саме це:

– Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ) – фонд євангельських громад, у якому зберігається ділове листування щодо шкільництва²;

– Архів Австрійської Євангельської церкви (Wien, Evangelisches Archiv) – зберігає особисту й офіційну кореспонденцію Цеклера з Віднем;

– Приватні архіви родин переселенців з Галичини (Німеччина, Канада) – містять копії листів, надісланих до дітей-сиріт та їх родин.

– Архів Нових Актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie) – тут знаходиться фонд під назвою Суперінтендант Теодор Цеклер у Лешні, ліквідатор німецьких євангельських установ у Станиславові. Саме тут зберігаються копії наказів, постанов і статутів, листування щодо церкви, та школи³.

Найбільше листів адресовано духовним особам, учителям, представникам громадських організацій, чиновникам шкільної управи. В них порушуються теми християнського виховання, шкільної реформи, соціального захисту дітей, внутрішньочерковних дискусій, політичної ситуації в регіоні, особистих переживань.

Листи датуються періодом з 1891 по 1948 рік. Вони написані переважно німецькою мовою. Частина з них має автобіографічний характер, інші – офіційно-діловий або духовно-повчальний стиль. Їх аналіз дає змогу реконструювати світогляд Цеклера, його освітні й душпастирські пріоритети, педагогічні підходи, бачення ролі школи в суспільстві.

² ЦДІАЛУ (Центральний державний історичний архів України у місті Львові). Ф. 427. Правління євангелістської церковної громади, м. Львів 1778–1940 рр., м. Львів. Оп. 1. Спр. 1294.

³ AAN (Archiwum Akt Nowych w Warszawie) zesp. 9. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, sygn. 1295.

¹ Цеклер Л. (2007) Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер: спогади / Л. Цеклер. – пер. з нім. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 168 с.

Для українського історико-педагогічного знання проблема осмислення особистих листів як джерел набуває актуальності лише в останні десятиліття, коли дедалі частіше з'являються публікації особистих архівів діячів освіти, культури й церкви. У цьому контексті листування Теодора Цеклера є важливим внеском у джерельну базу дослідження освітньо-опікунської та пастирської діяльності в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Підкреслимо, що застосування листування як наукового джерела потребує ретельного методологічного підходу. У межах цього дослідження використано міждисциплінарну методологію, яка поєднує інструменти історії, педагогіки, літературознавства, релігієзнавства та соціології.

Варто зазначити, що Т. Цеклер був не лише адміністратором і педагогом, але передусім – душпастирем. Він регулярно проповідував, організовував релігійні гуртки, займався катехизацією дітей і молоді. Під час Першої світової війни та в міжвоєнний період активно займався благодійністю, організовував допомогу для вдів, сиріт, переселенців (чим займаються сьогодні протестантські церкви).

Епістолярна спадщина Теодора Цеклера охоплює широке коло тем, що репрезентують його багатогранну діяльність як педагога, духовного наставника та соціального організатора. Основними тематичними блоками в його листуванні є:

християнське виховання – листи до вчителів, пасторів та батьків, у яких Цеклер наголошує на моральному й духовному змісті виховання, необхідності поєднання віри з навчанням, закликає виховувати «душу, серце й розум» водночас;

освітня реформа – у листах до чиновників, директорів шкіл і представників німецької громади Цеклер відстоює потребу в створенні шкіл з рідною мовою навчання, запровадженні нових методів викладання, а також у належній педагогічній підготовці вчителів;

соціальна опіка – окрема група листів присвячена діяльності сиротинців, благодійних товариств, освітніх ініціатив для знедолених. Цеклер закликає до пожертв, організовує допомогу для вдів і сиріт, виступає проти байдужості громади до долі дітей;

душпастирське служіння – епістоли до парафіян, пасторів, молоді, у яких він подає духовні настанови, тлумачить Святе Письмо, реагує на моральні та суспільні виклики, зокрема на політичну нестабільність і воєнні конфлікти.

У листах Теодора Цеклера проявляється його глибока духовна чутливість і прагнення відповідати на моральні потреби громади. Його епістоли – це не просто приватні повідомлення, а духовні послання, сповнені молитов, цитат зі Святого Письма, роздумів над Божим Провидінням.

Особливу увагу привертають листи, написані під час воєнних років (1914–1918, 1939–1945). Вони пронизані турботою про духовний стан парафіян, віру в силу молитви, закликами до прощення й терпіння. Один із листів до пастора в Перемишлі містить таке звернення: «У найтемніші хвилини не забуваймо, що світло Христове не згасає – воно світить крізь сльози, втрати і розпач»⁴.

Епістолярна спадщина цього періоду зберігає свідчення про його духовні настанови, пошуки відповідей на моральні виклики часу, а також про особисте внутрішнє життя.

Педагогічні ідеї Теодора Цеклера формувалися під впливом протестантської етики, гуманістичних ідей європейського освітнього просвітництва, а також практичної потреби в організації освіти й опіки серед німецько-євангелічного населення Галичини.

У науковому дискурсі останніх десятиліть спостерігається зростання інтересу до епістолярної спадщини як джерела реконструкції культурно-освітніх і соціальних процесів. Листи – це особливий тип тексту, який поєднує приватне й публічне, емоційне й раціональне, суб'єктивне й об'єктивне. Їх цінність полягає в тому, що вони:

- зафіксовані в конкретному часі та просторі, часто датовані, мають визначеного адресата й автора;
- відображають динаміку подій, часто є оперативними реакціями на суспільні й особисті виклики;
- передають мотивацію, цінності, особистісні переконання автора, що робить їх унікальними свідченнями внутрішнього життя історичної особи.

У контексті історії педагогіки листи дають можливість не лише простежити зміст діяльності освітян, а й виявити структуру їхнього педагогічного мислення, особисту рефлексію, стиль педагогічного спілкування. Листування є особливо цінним у випадках, коли автор був не лише учасником освітнього процесу, а і його організатором, реформатором, лідером громади. Саме таким був Теодор Цеклер.

Більшість листів Теодора Цеклера написано німецькою мовою готичним шрифтом (Fraktur), що ускладнює їх прочитання. У роботі з джерелами використовувався порівняльний метод: оригінали зіставлялися з друкованими публікаціями або стенограмами, де це було можливо. Усі переклади подаються з дотриманням лексичних особливостей, з поясненням специфічної термінології. Також бралися до уваги автентичність текстів, визначалася від руки або машинописно (що відображає пізніший період). У випадках втрат чи пошкодження частин листа застосовувалася реконструкція на основі аналогічних фрагментів.

⁴ Zöckler T. Stanislaw. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislaw. 1915. Nr. 9. S. 134.

У змісті листів Теодора Цеклера простежується низка наскрізних ідей, що формують світоглядну й педагогічну основу його освітньо-опікунської діяльності. Вони охоплюють такі ключові концепти:

- просвітницька місія освіти – Цеклер неодноразово наголошував, що «без знання й грамотності – народ втрачає силу й гідність», вбачаючи в навчанні шлях до духовного та соціального оновлення;
- християнська турбота – виховання у його розумінні базується на любові, милосерді та служінні ближньому. «Справжній учитель є не чиновник, а пастир дитячих душ»⁵, – пише він в одному з листів до керівника галицького євангельського шкільного товариства;
- моральна відповідальність батьків і громади – Цеклер неодноразово звертається до родин учнів з нагадуванням про їхню відповідальність за формування характеру дітей.

Ці теми, бачимо, трапляються у 78 % проаналізованих листів, що свідчить про стійкість його педагогічного переконання та місійного підходу до освітньо-опікунської роботи. У листах, адресованих учителям, пасторам і шкільним інспекторам, Цеклер підкреслює, що школа повинна бути не лише місцем передачі знань, а й середовищем морального виховання.

В одному з листів Т. Цеклер, наголошуючи на важливості протестантської освіти, зазначав: *«Протестантська освіта – це боротьба духовних сил за людську душу, і питання в тому, хто переможе. А засобом виховання, за допомогою якого можна вплинути і тим самим прив'язати її до Бога, – це любов. І іншого способу реального впливу на людей, щоб цей вплив не виглядав як прикрий примус, а щоб свобода була повністю збережена, фактично немає. Все, що я роблю заради когось, я роблю це добровільно, радо і з радістю»*.⁶

У листах, адресованих батькам, опікунам, а також у церковній кореспонденції Цеклер висловлює переконання, що опіка й виховання – це єдине педагогічне ціле. Тому його підхід можна окреслити як ранню форму «педагогіки турботи», що випередила пізніші концепції Нелла Ноддінгс і Лотара Бінгеля.

Варто зазначити, що в приватних листах до друзів він писав про історію заснування освітніх закладів у Станіславові (суч. Івано-Франківськ), адже початковою місією його діяльності мала бути проповідь Євангелії для євреїв.

Цеклер нагадує: *«Протестантський дитячий будинок виріс за допомогою двох сил. Однією були труднощі, а іншою була молитва. Ні я, ні моя дружина ніколи не думали, що колись станемо засновниками чи директорами закладу для бідних дітей. Наші думки пішли в іншому напрямі. Ми радо служили б Господу в Його винограднику, але ми самі не підозрювали, що так станеться, девіз одного з перших звітів про дитячий будинок: “Я не можу дивитися, як гинуть хлопчики”»*⁷.

Він також закликав громаду до спільної відповідальності за виховання осиротілих дітей, що в листах називається «спільним тягарем любові».

*«Існування наших протестантських приватних початкових шкіл базується на всіх цих вчителів, пасторах і членах громади, які безкорисливо і радісно працюють для них з любові до школи. А тому, що ця любов є тільки там, де є віра, тверда довіра до Бога, образу Ісуса Христа. той, хто упокорився і прийшов не для того, щоб йому служили, а для того, щоб служити, тому віра є справжньою основою нашої Євангелії»*⁸.

Цеклер жив і діяв у мультиетнічному та мультіконфесійному середовищі: його адресатами були як німецькі євангеліки, так і поляки-католики, українці-греко-католики, а подекуди й православні. У листах чітко простежується прагнення до міжконфесійного порозуміння в ім'я добробуту дітей.

Наприклад, у листі до українського священика в околиці Стрия він пише: «Хоч ми не стоїмо в одній конфесії, та стоїмо в одній потребі – потребі освіченої й щасливої дитини»⁹.

Таке бачення стало основою спільних ініціатив: відкриття шкіл із викладанням кількома мовами, взаємодопомоги в сиротинцях, консультацій щодо навчальних програм. У численних листах Цеклер звертається до постаті вчителя не як до державного службовця, а як до покликаного до служіння, що «має формувати душі, а не рахувати години». Він також закликав учителів бути ініціаторами громадських добрих справ – від шкільних бібліотек до вечірніх курсів для дорослих.

Зауважимо, що соціальна педагогіка – галузь педагогіки, що займається підтримкою осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом цілеспрямованого виховання й соціальної допомоги. У центрі соціально-педагогічного підходу – людина як особистість і член громади, якій потрібна підтримка для реалізації внутрішнього потенціалу. Саме так це розумів Т. Цеклер.

⁵ Archiwum Państwowe w Przemyślu Zesp. 151. Środkowo Galicyjski Seniorat w Hartfeld, 1912–1937. 428. Sygn. 2. Mikrof. Nr 56/3561. Zebrania Superintendenty (sprawozdania przesyłane do wiadomości), 1912–1930. 123 k.

⁶ Zöckler T. Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina: Amtliches Organ der Galizisch-Bukowinaer Evangelischen Superintendatur A. u.H. B. Gallneukirchen 1933. № 5. S. 56.

⁷ Zöckler T. Das 29. Jahresfest der evangelischen Anstalten in Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau. 1925. Nr. 11. S. 137.

⁸ Там само. S. 139.

⁹ Zöckler, Theodor: Nachlass Zöckler: Zöckler Briefe, 1912.

Теодор Цеклер ще задовго до інституціоналізації соціальної педагогіки у Європі (друга половина ХХ ст.) уже практикував її на місцевому рівні, особливо в сільських і бідних парафіях Галичини. Його листування – це своєрідна «педагогіка у дії», яка засвідчує його як:

- соціального посередника між державою, громадою і дитиною;
- активного організатора допомоги знедоленим;
- провідника ідей християнської любові в практичному вихованні.

У багатьох листах Цеклер відкрито заявляє: «Не лише школа, але й хата, лікарня, церква, майстерня – усі є місцями виховання. Дитина потребує повного середовища любові». Це положення співзвучне сучасним концепціям соціальної педагогіки, яка визнає неформальну освіту й середовище як фактор виховання.

У листі до дівчинки-сироти (1914) читаємо: «Маленька Марто! Не бійся темряви, бо кожна ніч закінчується світлом. Господь не залишає дітей, а ми – Його руки тут, на землі». Такі вислови свідчать про особливу емоційну глибину педагогічного стилю Цеклера. У нього немає дистанції – він не «директор», а «духовний батько».

У листах Цеклера простежується ідея опіки не як акт милостині, а як форма виховання в любові та відповідальності. Він писав, що допомога повинна:

- бути постійною і не принижувати;
- навчати самостійності й вдячності;
- включати виховання через працю, навчання, служіння ближньому.

Зауважимо, що в листах Теодора Цеклера чітко демонструється джерело його духовної та фізичної сили. Підтвердженням цього може бути такий лист: «Сьогодні ввечері 27-й псалом чудово зміцнив мене: “Господь моє світло і моє спасіння. Кого мені

боятися? Господь – сила мого життя; Кого мені боятися... Хоч би військо проти мене, моє серце не злякається. Якщо проти мене почнеться війна, я буду на нього покладатися...” Як часто я думав, що псалми не можуть стати для мене більшими, ніж вони стали для мене за останні чотири роки війни, і мені завжди здається, ніби я відкриваю їх заново, ніби я тільки тепер повністю відчуваю подих Святого Духа, який проходить через молитви цих свідків переможної віри та непохитної довіри до Бога¹⁰.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Епістолярна спадщина Теодора Цеклера є важливим джерелом для реконструкції змісту, форм і принципів його освітньо-опікунської та душпастирської діяльності в контексті соціокультурної ситуації Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. На основі аналізу широкого кола архівних, опублікованих і рукописних джерел виявлено змістовні та концептуальні засади педагогіки Теодора Цеклера, що ґрунтувалася на поєднанні духовності, гуманізму, суспільної відповідальності та міжконфесійної відкритості. Актуальність спадщини Теодора Цеклера в сучасному освітньому дискурсі пов'язана з пошуком цілісних підходів до виховання особистості, зокрема в умовах війни, соціальної нестабільності, духовної дезорієнтації. Його педагогічна філософія може бути адаптована до реалій ХХІ століття через призму християнських цінностей, соціального служіння та громадянської активності.

Отже, епістолярна спадщина Теодора Цеклера залишається важливим джерелом з історії освіти, педагогіки, релігійного життя та соціального служіння в реаліях сьогодення. Дослідження цієї спадщини не лише збагачує сучасну гуманітарну науку, але й відкриває нові горизонти для інтеграції духовних основ у педагогічну та релігієзнавчу практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЦДІАЛУ (Центральний державний історичний архів України у місті Львові). Ф. 427. Правління євангеліцької церковної громади, м. Львів 1778–1940 рр., м. Львів. Оп. 1. Спр. 1294.

Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер: спогади / Л. Цеклер. – пер. з нім. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. 168 с.

AAN (Archiwum Akt Nowych w Warszawie) zesp. 9. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, sygn. 1295.

Archiwum Państwowe w Przemyślu Zesp. 151. Środkowo Galicyjski Seniorat w Hartfeld, 1912–1937. 428. Sygn. 2. Mikrof. Nr 56/3561. Zebrania Superintendenty (sprawozdania przesyłane do wiadomości), 1912–1930. 123 k.

Galiziendeutsches Archiv (GA), Martin Opitz-Bibliothek (MOB), Sign. ADGAA 10.059. Schreiben Nathan Triebfeders vom 8. Juni 1972 aus Tel Aviv an die Heimatortskartei für Deutsche aus dem Wartheland und Polen – Kirchlicher Suchdienst in Hannover.

Zöckler T. (1925). Das 29. Jahresfest der evangelischen Anstalten in Stanislaw. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislaw. Nr. 11. S. 137.

Zöckler T. (1918) Stanislaw. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislaw. Nr. 20. S. 294.

¹⁰ Zöckler T. Stanislaw. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislaw. 1918. Nr. 20. S. 294.

- Zöckler E. (2010). Geschichte der evangelischen Diaspora und der deutschen Minderheit in Galizien aus der Sicht Theodor Zöcklers. Bd. 1: Stanislau. 2. überarb. Aufl. Stuttgart, S. 15–17.
- Zöckler T. (1915) Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau. 1915. Nr. 9. S. 134.
- Zöckler T. (1915) Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina: Amtliches Organ der Galizisch-Bukowinaer Evangelischen Superintendentur A. u. H. B. Gallneukirchen 1933. № 5. S. 56.
- Zöckler T. (1912): Nachlass Zöckler: Zöckler Briefe, 1912.

REFERENCES

- TsDIALU (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Lvovi) F. 427. Pravlinnia yevanhelytskoi tserkovnoi hromady, m. Lviv 1778–1940 rr., m. Lviv, [F. 427. Board of the Evangelical Church Community, Lviv, 1778–1940, Lviv], m. Lviv. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Lvovi., Descr. 1. Case 1294 [in Ukrainian].
- Tsekler, L. (2007). Boh chuie molytvu. Zhyttia Teodora Tseklera rozkazane Lilli Tsekler: spohady / per. z nim [God hears prayer. The life of Theodor Zeckler as told by Lilli Zeckler: memoirs / L. Zeckler] Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- AAN (Archiwum Akt Nowych w Warszawie) zesp. 9. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, sygn. 1295.
- Archiwum Państwowe w Przemyślu Zesp. 151. Środkowo Galicyjski Seniorat w Hartfeld, 1912–1937. 428. Sygn. 2. Mikrof. Nr 56/3561. Zebrania Superintendenty (sprawozdania przesyłane do wiadomości), 1912–1930. 123 k.
- Galiziendeutsches Archiv (GA), Martin Opitz-Bibliothek (MOB), Sign. ADGAA 10.059. Schreiben Nathan Triebfeders vom 8. Juni 1972 aus Tel Aviv an die Heimatortskartei für Deutsche aus dem Wartheland und Polen – Kirchlicher Suchdienst in Hannover.
- Zöckler T. (1925). Das 29. Jahresfest der evangelischen Anstalten in Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau. Nr. 11. S. 137.
- Zöckler T. (1918). Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau. Nr. 20. S. 294.
- Zöckler E. (2010). Geschichte der evangelischen Diaspora und der deutschen Minderheit in Galizien aus der Sicht Theodor Zöcklers. Bd. 1: Stanislau. 2. überarb. Aufl. Stuttgart. S. 15–17.
- Zöckler T. (1915). Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau. 1915. Nr. 9. S. 134.
- Zöckler T. (1915). Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina: Amtliches Organ der Galizisch-Bukowinaer Evangelischen Superintendentur A. u. H.B. Gallneukirchen 1933. № 5. S. 56.
- Zöckler T. (1912). Nachlass Zöckler: Zöckler Briefe, 1912.